

БІБЛІОГРАФІЯ, РЕЦЕНЗІЇ, ІНФОРМАЦІЯ

ІНТЕРДИСЦИПЛІНАРНІСТЬ ЯК СПРАГА ЦІЛІСНОСТІ В ОСЯГНЕННІ ОСОБИСТОСТІ

Генералюк Леся. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва / Л. Генералюк. – К. : Наук. думка, 2088. – 544 с.

Інтердисциплінарність, мильтидисциплінарність, кросдисциплінарність, трансдисциплінарність¹ – явища, що на повну силу заявили про себе в науковому дискурсі кінця ХХ – початку ХХІ ст. як природна потреба наукової співпраці на перетині проблем в добу глобалізації. В гуманітарній сфері даний процес викликав дискусію, що нині лише набуває обертів в Україні. Зокрема, дражливим питання виявилася для літературознавчих і біографічних студій. У першому випадку, вихід «за межі» предмету літературного дослідження насторожує прихильників традиційних підходів втратою конкретики, «розмиванням» меж галузі тощо. В другому – навпаки: багатомірність предмета вивчення раз-по-раз «виштовхує» дослідників поза методологічні рамці будь-якої окремішньої науки, а отже, провокує питання виокремлення біографічного знання з історичного дискурсу в особну наукову галузь, спроможну на основі синтезу міждисциплінарних напрацювань останніх десятиліть продукувати цілісний науковий підхід до розгляду людини як такої.

Дослідження Лесі Генералюк як за предметом, так і за своїми цілями опинилося на перехресті означених дискусій, даючи широке поле для міркувань та узагальнень як сумлінному вченому-літературознавцю, так і біографісту. Йдеться як про порушення дражливих для шевченкознавчого дискурсу тем та висунення завідомо дискусійних гіпотез, так і про застосування в межах літературознавчого дослідження цілої низки запозичених із інших галузей знання методів дослідження.

Так, авторка відстоює ідею ренесансної величі Шевченка-універсуму – різнобічно мистецьки та інтелектуально обда-

¹ Нами трактуються в межах розуміння, запропонованого в роботі Тані Аврсбуґ (Ausburg, Tanya. *Becoming Interdisciplinary: An Introduction to Interdisciplinary Studies*. 2nd edition. – New York: Kendall/Hunt Publishing, 2006.)

рованої, незалежної, ініціативної, неймовірно працездатної, дерзновенної у творчих задумах особистості, відданої ідеям гуманізму й антропоцентризму (с. 124–125).

Суттєвим чинником здійснюваного Т. Шевченком мистецького синтезу, на її думку, є рівносильність діяльності лівої та правої півкуль його головного мозку, що пояснює також спроможність витворювати образи-концепти.

Універсальність життєвої практики та творчого набутку Шевченка, які тією чи іншою мірою вже розкривалися в працях І. Франка, С. Єфремова, С. Смаль-Стоцького, Л. Білецького, Д. Донцова, Є. Маланюка, Ю. Бойка, М. Рильського, Г. Ключека та ін., в монографії Лесі Генералюк трактуються не так в світлі широкої світової слави митця чи поліартистичності його обдарування, як шляхом розкриття цілісності, відкритості та, як наслідок, всеохопності його особистості, здатної максимально повно вібрати, переломити крізь себе й відобразити мистецькими засобами всю багатомірність буття. Природа Шевченкового універсалізму за Генералюк: «полягає не лише у багатогранності таланту чи комплексі набутих ним навиків і знань, а першочергово у його здатності інтегрувати в собі різні культурні й ціннісні системи, відшукувати глибинну логіку й взаємопов'язаність всього суцього, використовуючи цей процес становлення себе як особистості задля цілей становлення української нації як суб'єкта історії» (с.12).

У праці присутні риси, властиві дослідженням часткового/випадку (case-study) в соціології: шляхом поглибленого деталізованого вивчення часткового (універсалізм Шевченка) в межах його контексту, Л. Генералюк доходить до розкриття певних спільних закономірностей (українськість як така), тим самим пропонуючи суто наукове вирішення давно «проговореної» аксіоми — «Шевченко = Україна». Не маючи на меті досліджувати саме біографію Кобзаря, авторка, поза тим, розуміє її як послідовність подій, пов'язаних єдністю суб'єкта, місця й часу, «перебігу долі», що звершуються в певному історичному, культурному та соціальному контексті. Відтак, дослідження часткового (універсалізм Шевченка) стає аналізом не лише тих чи інших станів митця, а й процесів, отже, — життя як такого. Важливим видається також бачення автором характерного в унікальному та універсального в конкретному.

Як для літературознавства (в його перетині з культурологією), так і для біографічної галузі (як форми історичного піз-

нання й водночас методології творення й інтерпретації тексту) такий підхід відкриває нові шляхи та можливості, зокрема щодо інтерпретаційних стратегій «прочитання» минулого шляхом його деталізації та «емоційного наближення» в різножанрових життєписах достойників.

На жаль, шевченкіана як і власне постать Тараса Григоровича у межах українського наукового дискурсу давно перетворилися на загально визнаний феномен, який апріорі розуміється як «знаний» і тому, по суті, не підлягає ні переглядові, ні відстороненому аналізу, ні «масовій» популяризації. Відтак, пересічний українець нині обізнаний із творчістю Кобзаря менше, ніж його прадід чи навіть батько, а біографія Тараса Шевченка (якщо зважити на її висвітлення в шкільному підручнику) остаточно втратила риси людського життя, поглинута псевдо дидактичними фразами.

Гадаю, це наслідок ігнорування національною елітою того факту, що лише в межах колективної (соціальної) пам'яті (існуючі в суспільстві на соціальному та індивідуальному рівні уявлення, знання, судження, почуття щодо минулого) витворюється контекст пам'яті родинної та індивідуальної. Відтак, проблема полягає не так у відповідності спогадів фактам минулого, як у інтерпретації колишніх подій і використанні цих інтерпретацій для потреб сучасного. Отже, дискусії навколо образу минулого завжди є свідомим чи ні конструюванням образу майбутнього.

«Забронзовілість» шевченкового дискурсу руйнували, привносячи в масову свідомість значні масиви раніше незатребуваних просопографічних відомостей. Таким чином до знайомого персонажа («кобзаря», «діда в кожусі», «катованого» тощо), додалися «свіжі риси» «юного модника», «гульвіси», «молодика з салонів» тощо. Але доля Шевченка й далі зазвичай виписується на аналізі уже переосмислених, дібраних і коментованих фактів, а не першоджерел. Відтак, відбувається зміна інтерпретаційних стратегій, але не створюється нове знання, бо первісно опущені, не наголошені в науковому дискурсі (інколи очевидні!) дані залишалися поза межами аналізу.

Ця звичка не помічати за усталеними персоніфікованими образами конкретних біографічних відомостей, уникати явних фактів персонального буття на користь персоніфікованого сюжету, зрештою, мусила бути кимось поруйнована. Не певна, що Леся Генералюк задумувала саме це, щиро намага-

ючись вивести з тіні поета великого Митця, але для біографістів її праця цікава насамперед переосмисленням і переакцентуванням науково узвичаєних сюжетів щодо розуміння Шевченка як людини та творчої особистості. У дослідженні зроблено вдалу спробу дослідити ключову для розуміння українства визначну постать крізь призму новітніх міждисциплінарних людиноцентричних підходів. Власне, чи не вперше український дослідник, полишивши в спокої «забронзовілі» й т. і. «зліпки» Кобзаря та власні екзистенційні пошуки «нації в собі» чи «себе в нації» тощо, спромігся дослідити саме й лише Тараса Григоровича Шевченка як універсальну творчу особистість, доля і творчість якої мають під собою конкретне соціо-культурне, психолого-фізіологічне та ін. підґрунтя й можуть бути докладно, цілісно та науково достовірно вивчені. Дослідниця зуміла підійти до постаті Шевченка із загально прийнятими науковими мірками, не боячись скористатися щодо НЬОГО узвичаєними нині при розгляді творчої індивідуальності методами та прийомами (поєднання методології психології, мистецтвознавства, літературознавства, аналітико-біографічного методу)². Задіявши значний науковий інструментарій, напрацьований на сьогодні гуманітарним знанням, та докладно й фактично вичерпно досліджену джерельну базу шевченкознавства, вона спромоглася вийти за межі узвичаєної, здебільшого літературознавчої площини й отримала змогу замість анатомічного зрізу побачити свого персонажа у всій його живій багатомірності.

Та успішно втілюючи вимогу комплексного підходу до вивчення творчої особистості, авторка не йде випробуванним шляхом «поєднання окремих аспектів творчості», а засновується на «докладному логіко-теоретичному синтезі», аби «плюралізм Шевченкового світу постав не як емпірична заданість, не як еkleктика, а як цілісний творчий принцип» (с. 9). Відтак, пані Леся не руйнує усталених канонів шевченкознавства, а

² Йдеться про міждисциплінарний розгляд соціокультурного феномену людини як єдиного предмету, засобу та цілі культурного поступу. В цьому руслі феноменальні для окремих культур явища опиняються в ролі «ключів», оволодіння якими дає змогу осягнути серцевинні механізми дії самої культури. Але важливо дослідити саме і лише історичну постать, а не витворений на її основі в ході історичних перипетій культурний (чи й культовий) персонаж. (Щодо останнього, то дослідження способів творення та цілей і причин конструювання образів минулого — досі малодосліджена царина української історичної науки, що лише чекає на своїх дослідників).

знаходить спільний для них знаменник, повертає методології комплексність, а науковому осмисленню митця — цілісність.

Водночас, не уникаючи складних із погляду трактування моментів біографії митця (скажімо, приналежність більшості художнього оточення Шевченка до масонських лож), дослідниця не белетризує дані сюжети, а, засновуючись на мистецькій спадщині Шевченка та джерелах особового походження, дає їм суто наукове пояснення (в період учнівства Тарас Григорович перейняв у Брюлова «співмірні з традиціями українського іконопису загальні зображальні підходи», але не світоглядні засади).

Так само суто науково (в межах соціології мистецтва) трактується «незвичайна доля» Митця. Адже соціальна мобільність (зміна соціального статусу) була і є одним із узвичасних чинників формування інтегрального соціального статусу митця та пов'язана з рекрутуванням, професійним навчанням і творчою кар'єрою. Скажімо, митці значно простіше змінюють свій статус як по вертикалі (пастушок — козачок — маляр — студент — солдат тощо), так і по горизонталі (природне перебування як в колі українського селянства, так і в дворянських садибах, салонах вельмож, мистецькому середовищі тощо), ніж людина з поза мистецького середовища.

У монографії висунуто та належно аргументовано (не лише в межах вітчизняного шевченкознавства, а й з урахуванням здобутків світової теоретичної думки) низку тез і припущень, що заслуговують на окремий докладний розгляд і подальше розгортання в межах наукового дискурсу. Ці завідомо дискусійні моменти жодним чином не перекреслюють ґрунтовність висновків дослідниці, а лише спонукають її продовжувачів і опонентів не опускатися нижче заданого працею Л. Генералюк методологічного та фактологічного рівня розмови.

Зокрема варта уваги ідея рівнозначності поетично-літературного та художницького дару Тараса Шевченка, оскільки, лише на перетині літературної та художньої площин ми зрештою отримуємо об'ємне відбиття Шевченка-Митця, найближчий до реального обрис цієї ключової для українства постаті. Ґрунтовний аналіз історіографії питання дає авторці підстави твердити, що їй досі здебільшого досліджується літературна діяльність Тараса Григоровича у ширшому чи вужчому зіставленні з біографічними даними, а його образотворча спадщина залишається малодослідженою, хоча

саме малярство з дитинства «кликало» Тараса за собою, зумовило різку зміну його соціального стану, стало імпульсом до естетико-культурного росту, обумовило специфіку літературної творчості та сформувало «унікальну програму візуально-зображального мислення» митця (с. 9). Тому, зрештою, маємо визнати, що літературна творчість, при всій своїй значимості для українства, була другою відносно малярства вагомою сферою діяльності Шевченка. Щодо питання, чому саме поетичний набуток, що складає менше третини його творчого спадку, виявився ключовим при творенні інтерпретаційних сюжетів щодо митця, то воно лише нині, дякуючи праці пані Генералюк, може бути поставлене.

Прийнятною та перспективною видається також ідея рівносильної діяльності обох півкуль головного мозку Шевченка як спроба перебороти узвичаєне в шевченкознавстві його трактування як «стихійного поета-пророка» (постійне акцентування емоційно-інтуїтивної сфери та ігнорування наукових зацікавлень, раціоналістичного шляху самоосвіти й освіти тощо). Засновуючись на теорії функціональної асиметрії мозку, авторка доводить рівносильність діяльності лівої та правої півкуль головного мозку Шевченка як тонко диференційованої особистості акцентуваного типу. Останнє бачиться їй як суттєвий чинник здійснюваного ним мистецького синтезу та засновок його спроможності творити інтегрований образ-концепт українства.

Таке зміщення акцентів у потрактуванні ключової для нас статі напрочуд важливе, бо, ідентифікуючи з Шевченком власну націю, ми ї собі відмовляємо в раціоналізмі та перевищуємо міру емоційно-інтуїтивного в бутті українства (саме такий погляд тиражується як ЗМІ, так і творами «масової культури»).

Так само на часі теза дослідниці щодо синтезу в межах картини світу Шевченка світогляду різних соціальних та етнічних груп. Описуючи та аналізуючи світогляд Шевченка, авторка акцентує такий вагомий його складник, як картина світу митця, та аналізує чинники та складові її формування. Відстеживши процес духовної саморозбудови Шевченка, вона доходить висновку, що митець шляхом інтегрування та синтезу низки різнорідних змістів спромігся витворити цілісну й послідовну світоглядну позицію митця-пророка. На думку пані Генералюк, заснована на архетипних структурах, притаманних фактично всім тогочасним прошаркам українського суспільства, творчо транс-

формуючись у наскрізні образи-концепти та інтегруючи «довкола центральної ідеї українства» всі відомі йому світоглядні засадничі принципи», картина світу Шевченка зрештою розгорнулася в повноцінний «український світ» (с. 474). Отже, можна сподіватися, що подальші дослідження в даному напрямі могли б значно послабити тиск сучасних соціальних і етнічних непорозумінь, дали б змогу з'ясувати, чи були вони закладені від початку, чи це — збій у розвитку єдиної цілісної картини світу.

Успіхом авторки можна вважати також аргументований доказ припущення, висловлюваного ще в роботах Д. Антоновича і Я. Розумного щодо того, що Т. Шевченко є митцем насамперед ренесансного типу. Взнявши до уваги афективно-синестезійний тип особистості Шевченка та культурний контекст, в якому він формувався та реалізував себе як універсум, дослідниця обґрунтовує поєднання у творчій позиції митця ренесансної та романтичної традицій (с. 123) із відчутним привалюванням першого. З погляду літературознавства остання теза видається спірною. Але в своїх висновках вона, зазвичай, опирається на поетичний доробок митця, оминаючи увагою не лише його мистецьку, а й прозову та епістолярну спадщину. Натомість, залучивши для аналізу весь наявний мистецький спадок Шевченка та його епістолярій, Леся Генералюк переконливо доводить, що митець у творчості й бутті сповідував саме ренесансний, а не романтичний ідеал людини (с. 124), тому в основі його творчої самореалізації — засадничі принципи «ренесансної програми» (с. 125), а провідна ідея «міститься в ренесансно-реформаційній площині» (с. 132). Так само ренесансними є антропоцентризм творчості Шевченка (с. 143) та її «трагічний гуманізм» (с. 142). Сам Шевченко в переломленні власної творчості та життєпису мислиться дослідницею саме як «ренесансна людина», сенс буття якої — «усвідомити багатовимірність світу... і утвердити себе як різнобічну творчу особистість, близьку інтенцією творення й самотворення до Творця» (с. 149). Цим останнім Шевченко, власне, й вирізняється, стає «винятковим», наближаючись тим самим до романтичного світовідчуття, але не як космополіт (котрий, зрештою, завжди лише один із гурту «людей світу»), а як деміург нації, «титанізм і антропоцентризм» якого «тісно поєднаний з... етноцентризмом» (с. 150).

По суті, як на мене, Шевченко як митець і особистість засновується й відбувається на засадничих принципах ренесансного світовідчуття як «практичної системи вільнодумних пере-

конань» (за О. Лосевим), а реалізується й прочитується в межах принципів романтичних. Власне, ми відшукуємо в Шевченкові засновки української нації, її «стовбурові клітини» саме тому, що він спромігся на ренесансне витворення себе як богорівного та творення свого народу з себе самого власним творчовольовим зусиллям. В цьому акті самозвеличення й одночасної самопожертви полягає, на мій розсуд, так часто декларований гуманізм Шевченка та криється причина подальшої романтизації його особи та доробку.

Досліджуючи взаємодії словесного й візуального мистецтва у творчій долі Шевченка, авторка засновується на визнанні домінанти естетичного в усіх сферах його самореалізації. Дослідниця прагне докладно й вдумливо проаналізувати, як саме Шевченко засвоював та інкорпорував до національної парадигми набутки світової та української культури. Заслуговує на повагу обсяг і новизна залучених авторкою до аналізу вітчизняних і зарубіжних джерел, глибина їх осмислення та інтерпретації.

Розглядаючи взаємодію мистецтв як проблему теоретичного мистецтвознавства, дослідниця водночас постійно звертається до аналізу творчості Шевченка, акцентуючи пріоритет конкретно-загального щодо абстрактно-всезагального. Так, коли йдеться про художницьке в літературній творчості та літературне в образотворчій спадщині митця, вона виявляє їхню внутрішню пов'язаність шляхом аналізу екфразису, гіпотипозису, автоілюстрації тощо. Окремі інтерпретації (як то аналіз Шевченкових серій «Телемах – Діоген» і «Блудний син») перетворюються зрештою у своєрідні «новели в романі», слугуючи поза тим своєрідним зразком інтерпретаційної стратегії запропонованої авторкою.

Зрештою пані Генералюк підводить читача до розуміння цілісності й неподільності мистецької спадщини Шевченка як єдності літературної та образотворчої її складової, органічно структурованої наскрізними універсальними образами-концептами, котрі визначаються як іконічними, так і виражальними прикметами та корелюють із етнічними архетипами, перетворюючи тим самим Шевченка на виразника нації. Саме система цих образів на її думку «здатна структурувати літературно-мистецьку творчість Шевченка і послідовно розкрити аспекти його феномена» (с. 12). Своєрідним зразком аналізу такого образую-концепту виступає зроблений дослідницею глибокий докладний аналіз образу дерева у творчості Т. Шевченка.

Отже, засновуючись на вагомій теоретико-методологічній і джерельній базі, авторка розглянула універсалізм Шевченка на різних рівнях його сприйняття та осмислення (персоналістичному, соціокультурному, художньо-концептуальному) й дійшла висновку, що універсальність творчого доробку митця полягає в тому, що «метафорика вічних питань українства», переломлена в мистецькому (як живописному, так і словесному) баченні творця, набуває наднаціонального етико-естетичного сенсу, «репрезентуючи ідеї універсального вселюдського змісту» (с. 405).

Окремо слід відзначити, що міждисциплінарність парадигми дослідження дала змогу Лесі Генералюк виробити ефективний принципово новий для українського шевченкознавства інструментарій і категоріально-понятійний апарат та віднайти власну науково бездоганну україноцентричну позицію, що виявилася в органічному прийнятті національного дискурсу як вихідного, «точки відліку», що задає напрям рухові.

На останок хотілося б зауважити, що зрозумілою була б гучна полеміка навколо цього непересічного дослідження, а відносна тиша лише засвідчує неготовність сучасної наукової спільноти в Україні до суто академічної концептуальної дискусії. На жаль, українська гуманітаристика, не зважаючи на стрімкий розвиток полісинтетичних видів мистецтва та загальну скерованість світового культурного поступу до синтезу та культурної універсалізації, хоча й стала поблажливою до компаративних досліджень, все ще з обережністю ставиться до досліджень інтердисциплінарних.

Але світ поза нами уже не уявляє наукового поступу поза комплексною рецепцією, поза прагненням синтезування фактографічних «пазлів» у прийнятну цілісну єдину «картину». І хоча працю Лесі Генералюк жодним чином не можна назвати вичерпною, вона цілком може бути названа ключовою для повернення шевченкознавства в плін загальноєвропейського наукового річища. Бо лише інтердисциплінарність як поєднання та модифікація методів різних галузей знання задля вивчення предмета, що виходить за межі однієї дисципліни, дає нині реальну змогу цілісного осягнення ключової для розуміння українства універсальної постаті Шевченка.

І не лише його...

Наталія Марченко